INSTRUMENTE ALE POETICII COGNITIVE: DOI: 10.2478/clb-2019-0027
O APLICAȚIE PE LIRICA LUI BLAGA

Paula PEREȘ

Anul al II-lea, Universitatea de Vest din Timișoara

paula.peres99@e-uvv.ro

Abstract: The aim of this paper is to offer a representation on how cognitive poetics can be used to analyse Lucian Blaga's poetry. With the help of digital instruments designed for corpus linguistics, concordances of the term 'fire' are identified and classified, giving this cognitive process a material form, together with a hermeneutical perspective. Furthermore, an example of how the similarity in minds' activity of a group, community, or culture regarding metaphors are englobed in a pattern, can also be remarked in this paper.

Keywords: cognitive poetics, cultural context and pattern, fire, memory, metaphor.

Emergența unor metode noi în critica și teoria literară stârnește mereu dezbateri entuziaste ori obiecții, mai ales în contextul în care se încearcă o conjugare a unor discipline doar adiacente. Spre exemplu, poetica cognitivă juxtapune atât o viziune transistorică ce urmărește funcționalitatea și invariantele literaturii (după cum se poate vedea în *Poetica* lui Aristotel), cât și științele cognitive, înglobând în același timp o dimensiune culturală. În această lucrare, ne interesează potențialul cognitivismului de a oferi o explicație hibridă între interpretarea individuală și interpretarea împărtășită de un grup, de o comunitate sau cultură. Având drept piloni de susținere lingvistica, respectiv psihologia cognitivă, se poate observa modul în care limbajul utilizat în texte interacționează cu modul de a gândi al cititorului, dar și faptul că acesta devine o reflexie a proceselor de cogniție și percepție ale scriitorului. Întrucât lectura poate fi considerată un fenomen natural, poetica cognitivă se centrează pe înțelegerea proceselor mentale și a conexiunilor ce se realizează odată cu actul hermeneutic. În același timp, prin prisma acestor metode, se pot observa dinamica relaționării „producătorului” (autorului) cu mediul său, dimensiunea experiențială și variabilitățile culturale care impun anumite patternuri în schemele de gândire și de scriere ale autorului.

Însă orice nouă metodă trebuie să își găsească aplicabilitatea, astfel încât scopul acestei comunicări este să găsim și o dimensiune practică poeziei cognitive. Aceasta recunoaște existența unor mecanisme de producere comune atât limbajului cotidian, cât și celui artistic, în speță, metaforic. În ambele cazuri, elementele ce determină producerea discursului sunt forma, sensul, dar și sentimentul sau afectul (Freeman, 2009: 174¹), așadar trebuie să vorbim despre un balans între palierul unei creativități individuale și convențional. Studiul literaturii (și mai ales al poeziei) permite cercetarea modului în care exprimarea prinde în formă, în forme lingvistice, gândirea individului (vezi Freeman, 2009: 170²).

Drept urmare, dacă ne concentrăm asupra operei lui Blaga, am observa relația dintre poezia și biografia, experiența scriitorului. Odată ce purcedem în lecturarea primului său volum de poezii, *Poemele luminii*, observăm o prevalență a simțurilor: e o incursiune în setea tânără de cunoaștere, în viața crudă a unui tânăr îmbălsămat de iubire. De altfel, George Gană menționează că o mare parte din poemele prezente în acest volum au fost inițial scrisori de dragoste către Cornelia Brădiceanu, mai târziu soția poetului (Gană, 2018: 10): „O, inimă! Mărturisiri afunde ard în ea/ [...] / nebună, când se zbate-n joc sălbatic”. Același critic menționează că după acest volum de debut, biografia ca sursă a lirismului apare într-o formă mai estompată, poetul devenind o voce impersonală și lăsând astfel mai multă libertate de interpretarea a pasajelor.

„Scopul unei analize de natura poeziei cognitive ar fi acela de a raționaliza și explica cum a ajuns cititorul” (Stockwell, 2002: 6) la interpretarea respectivă de text, într-o circumstanță anume. Astfel, toate experiențele noastre, cunoștințele, credințele și dorințele sunt implicate și exprimate doar prin patternuri lingvistice (Stockwell, 2002: 5). Dacă primul volum blagian aduce în prim plan lumina, adică energia, ne propunem „să punem paie pe foc”. Luând această expresie românească, „a pune paie pe foc”, observăm că, indiferent de context, aceasta transmite aceeași stare emoțională de intensificare a tensiunii, bazându-se pe o cunoștință generală (intensitatea focului va crește odată cu punerea de paie). Dacă este să ne orientăm asupra poeziei lui Blaga, și după spusele lui (Stockwell 2002: 75) că metafora este un pattern în modul în care funcționează mintea umană, putem observa în poetica lui Blaga existența unui asemenea model, bazat pe utilizarea în construcții metaforice a elementului *foc*.

De ce focul? Pentru că frecvența acestuia în lirica blagiană permite o cercetare de dimensiuni reduse (dar nu foarte reduse), iar pentru a depista cantitativ prezența am recurs la un instrument de căutare automată în corpusul poeziilor blagiene (Sketch Engine³), care poate

recunoaște diferite forme flexionare ale unui termen. În cazul substantivului *foc*, a identificat 40 de prezențe ale acestei forme, dar și 12 pentru pluralul nearticulat *focuri*, 12 pentru varianta articulată *focul*, respectiv 5 pentru forma de genitiv-dativ *focului*. În total, în corpusul poemelor blagiene⁴ am găsit 69 de sintagme conținând elementul *foc*, pe care am încercat să le sistematizăm. Prima anexă a lucrării e reprezentată de un tabel cu toate aceste ocurențe (vezi Anexa 1). Printre vizualizările diverse pe care unele programe le oferă, regăsim și o încercare de grupare în funcție de determinările sintactice (Anexa 2), cele mai frecvente fiind cele de tipul „termen+de+foc” (Figura 1 din Anexa 2), în care structura „de foc” devine fie atribut substantival prepozițional, fie termen al unei comparații. Dintre cele 21 de structuri, amintim: „privighetori de foc”, „ac de foc”, „limbi de foc”, „gălețile de foc”, „veri de foc”, „ev de foc”, „fată de foc”, „joc de foc”, „ochi de foc”, „spadă de foc”, „vâltori de foc” etc. De asemenea, frecventă este structura „foc (cu diferite forme flexionare)+atribut”, în sintagme precum „foc vertical”, „foc călător”, „tulbure foc”, „focuri vechi”, „focul solar”, „focuri line” etc. (Figura 3 din Anexa 2). Prin urmare, avem posibilitatea categorizării pe grupe contextuale în care acest element apare, chiar dacă platformele digitale de analiză de corpus nu sunt tocmai perfecte în cazul românei.

În primul rând, am identificat o serie de contexte metaforice cu efecte plasticizante, aproximativ 15%, spre exemplu: „Lucifer stă tăcut în lumină, roșu ca de *foc* și ascultă” (*Pustnicul*, 1921), „Ai trăit cândva în funduri de mare și *focul* solar l-ai ocolit pe de-aproape”. În prima structură, putem observa că lui Lucifer i se atribuie descriptiv focul, datorită culorii pe care acesta o are, roșul, dar și pentru a-i arată locul cuvenit, infernul – deși stă în lumina divină, pură, acesta nu va mai reuși să își redobândească locul demult pierdut printre îngerii lui Dumnezeu. Putem observa, în felul acesta, cele două sfere semantice ale focului, viața și moartea, deoarece „focul este locul de întâlnire a altor două contrarii; în el se regăsesc binele și răul, puritatea și impuritatea. Focul Infernului din reprezentările biblice se desfășoară sub forma flăcărilor, în Paradis arderea dă lumină – imagine spiritualizată a flăcărilor” (Solomon 2008: 42). Acest contrast îl putem observa și din următoarea metaforă, făcând parte din aceeași categorie: „Mult mai târziu, ucis de-un ghimpe muiat în azur ca de-un spine cu foc...” (*Poetul*, 1942). În acest context, semnul morții este mult mai vizibil, focul fiind asemuit cu otrava, cea din urmă având posibilitatea să mistuie din interior scânteia vitală a omului, spinul provocând și o rană însemnată la suprafață, vizibilă, precum focul. Abilitatea de a produce asemenea interpretări

semantice o putem deduce din ipoteza că „mințile umane pot într-adevăr să cunoască și să gândească (*to cognize*) în moduri similare” (Brandt & Brandt, 2005: 127)⁵, adică acestea posedă capacitatea de a ajunge la concluzii logice asemănătoare, precum am ilustrat mai sus.

Totodată, am regăsit contexte literale, aproximativ 15%, precum: „Ridicați-vă de lângă *foc*”, „*focul* de stână”, acestea având, de cele mai multe ori, rolul de a consolida un cadru descriptiv, deseori rustic. Prezent în cotidianul uman, focul nu avea cum să lipsească din imaginarul poetic.

Surprinzător, destul de rare sunt contextele metaforice în regim cultural, ca în sintagmele „Paserea *focului* nu-mi mai fâlfâie peste pereți”, „Așteptăm să vedem prin columne de aur Evul de *foc* cu steaguri pășind” (*La curțile dorului*). Vom sesiza aici impactul pe care l-au avut educația și experiența culturală în opera lui Blaga. La vârsta de 16 ani, întreprinde o călătorie de studii, printre destinații aflându-se și Italia și Grecia, țări cu o cultură incontestabilă și nemăsurabilă, „Excursia reprezintă un moment important în formarea sa spirituală” (Vasilescu, 1981: 314). Mai mult decât atât, în 1918 Blaga se înscrie la Facultatea de Filozofie din Viena, unde a avut parte de o educație aleasă. Menționarea acestor aspecte din biografia autorului sunt relevante pentru a înțelege contextul metaforic în regim cultural, întrucât ne oferă o mai bună înțelegere și o interpretare mai elocventă a mediului din care s-a inspirat autorul. Spre exemplu, pentru structura „Paserea focului nu-mi mai fâlfâie...” (*Pe ape*, 1924), putem forma destul de ușor ipoteza referitoare la pasărea mitică sub numele de *Pasărea Phoenix*, care a fost intens popularizată în cultura grecească, dar și în Imperiul Roman. Această pasăre este un simbol al vieții (având o longevitate extraordinară), dar și al morții, fiind aflată într-un cerc nesfârșit, focul nestins. Odată ce flăcările îi oferă mistuitoarea moarte, din propria cenușă reușește să renască, plină de speranță, gingașă și pură.

„Freeman susținea că «poetica cognitivă se axează pe proces mai mult decât pe produs» (Brône & Vandaele, 2009: 3), de aceea trebuie să analizăm din acest punct de vedere metaforele întâlnite în lirica lui Blaga. Dacă am menționat atât dintr-o perspectivă religioasă, interiorizată, cât și una științifică, faptul că focul reprezintă viața, că este prezent pe plan cosmogonic, ar fi indicat să ne orientăm tematic și către celălalte grupuri de metafore.

În cazul contextelor simbolice, mecanismele sunt similare, căci există un convențional al imaginarului. Destul de puține la număr, ocurențele implică prezența unor opoziții complementare, precum foc și apă. Blaga enumeră practic elementele primordiale: „te-am

pierdut pentru totdeauna/ în țărână, în foc, în văzduh și pe ape” (*Psalm*). Palierul cultural și simbolic e mărturia unui fond comunitar, căci semnificațiile din aceste categorii sunt tributare, de fapt, unor mentalități demult formate, accesate în mod curent de individul care preia *in medias res* niște modele cognitive din universul familiar: „simbolul este accesibil publicului larg sau unei comunități numai după ce acesta a fost simplificat, semantismul său fiind de natura convenției” (Langer apud Freeman, 2009: 169). Acest fapt demonstrează că „generalizarea care guvernează expresiile metaforice nu rezidă în limbă, ci în gândire” (Lakoff, 1993: 203⁶).

Ajungem, astfel, la contextele metaforice propriu-zise, acesta din urmă având fondul cel mai consistent (aproape 55% din corpusul studiat) și asupra căruia ne vom îndrepta atenția. Putem spune că prin metafore, individul găsește o metodă mult mai încrezătoare și mai comodă, de a se exprima (Brandt & Brandt, 2005: 127), înțelesul și producerea acestora reprezentând istoricul cognitiv mai îndepărtat sau mai recent al unei persoane, în cazul nostru, al unui scriitor. Acest lucru nu ar fi fost posibil dacă mintea umană nu ar fi fost capabilă să sustragă din „sertarele” sale diferite memorii acumulate și să fuzioneze spre crearea unor noi reprezentări.

Pentru Blaga, „metafora s-a ivit în clipa când s-a declarat în lume, ca un miraculos incendiu, acea structură și acel mod de existență numite împreună «om» și se va ivi necurmat atâta timp cât omul va continua să ardă, ca o feștilă fără creștere și fără scădere” (Blaga, 1994: 40). Practic, putem spune că Blaga teoretizează *geneza metaforei* ca act de naștere a culturii. Pentru limbajul expresiv, ea este punctul central, la fel cum focul reprezintă energia vitală a omului, esența mitică, începutul și sfârșitul, elementul comun ce îl leagă pe om de elementele astrale.

Astfel, de pildă, prin metafora „Joc de focuri, joc de inimi” (*Pleiadă*, 1942) suntem introduși în universul cosmogonic al poeziei, focul referându-se la stelele din abisul ceresc, la focul astral ce nu poate fi cuprins cu mintea omenească, ci doar cu o mundană imagine a unor corpuri cerești strălucitoare, care par să își schimbe forma și locul cu cât privești mai intens la ele. Din acest joc al lor, se realizează o conexiune între focul original, al creației supreme, și cel omenesc, accesibil nouă pe pământ, sub forma arderii vitalității ca ființă, care este văzută și simțită precum un foc ce te năvălește, dar totodată schimbător, întrucât este un joc al inimii și al trăirii. Aceeași senzație ne este cunoscută și prin prisma poeziei *Noi și pământul* (1919), prin metafora abstractizatoare „ca niște limbi de foc eu brațele-mi întind”, un foc al iubirii ce vrea să te cuprindă de-a-ntregul, o pasiune arzătoare, plină de viață ce coboară precum niște limbi de foc

și care mistuie, figurativ vorbind, ființa noastră, rămânând în cele din urmă doar o cenușă a ceea ce a fost. Cosmogonia prezentă la Blaga este astfel învăluită în motivul focului, precum este și iubirea, care arde într-o flacără nesfârșită, „focul este principiul suprem, parte integrantă a ființei umane și condiție a existenței ei” (Solomon, 2008: 41).

Un aspect important al poeziei cognitive pe care nu putem să-l trecem cu vederea și a fost menționat și în introducerea acestei lucrări este contextul. Desigur că ne putem uita la perspectiva contextului doar din punctul de vedere a ceea ce ne oferă textul, în cazul nostru, opera lui Blaga, dar atunci nu ar mai fi implicată poezia cognitivă. Întrucât Stockwell menționa (2002: 8) faptul că această abordare a textelor (prin poezia cognitivă) se concentrează pe cititori ca ființe reale, citind literatură reală, receptorul este readus la suprafață din ipostaza de simplu lector. Din acest motiv, în următoarea parte a lucrării, vom dezvălui și celălalt aspect al acestei grupe contextuale, aceea care se rezumă la contextul cultural al individului, implicit al unui grup social. Prin urmare, focul apare și în contexte creștine: cititorul a cărui cultură înglobează aceste aspecte, cum este românul (care de sute de ani a fost ghidat și crescut în fond creștin), nu va întâmpina greutăți în procesul interpretării și al înțelegerii semnificației versurilor. Acestea fiind date, în poemul *Bunăvestire pentru floarea mărului* (1937), putem constata cele spuse anterior: „Nu trebuie fiecare/ să știm cine-aduce și-mprăștiie focul./ Dar, vezi, arhanghel sunt”. În acest vers, focul este reprezentat metaforic, trimițând la cunoștințele creștine pe care le posedă cititorul, acelea că focul reprezintă o binecuvântare de la Dumnezeu: Pogorârea Duhului Sfânt (Rusaliile), sub chip de limbi de foc, reprezintă însuflarea de viață, prezența arhanghelului semnalându-ne o analogie cu Buna Vestire a Maicii Domnului, când acesta îi aduce la cunoștință că va zămisli un prunc, că a fost binecuvântată cu o viață. O idee asemănătoare regăsim chiar în metafora din titlul poemului *Focuri de primăvară*, unde, din punct de vedere abstract, vorbim de căldura, de focul dătător de viață care reînvie tot ce a fost atins de mâna hibernă a iernii. În acest context, al termenului *foc* alăturat primăverii, o succesiune de conexiuni bazate pe memorie se petrec în mintea umană pentru a înțelege metafora, întrucât nu există o imagine clară asociată acestei alăturări, astfel „trebuie menționată distincția dintre înțeles și cunoaștere” (Gavins & Steen, 2003: 8). Memoria *iconică* (înmugurirea pomilor sub razele soarelui), *tactilă* (atingerea unui ibric pe foc) și memoria de tip *echoic* (gheața topită scurgându-se pe burlane) (Camina, Güell, 2017), toate aceste cunoștințe acumulate având la bază elementul focului se unesc pentru a crea și reda o nouă imagine, implicit un nou înțeles.

Am văzut succint cum „metafora poate fi exprimată prin diferite modalități, deoarece realitatea ce se află la baza sa este conceptuală” (Crisp, 2003: 100), prin urmare, nu se încadrează într-un set de reguli stricte, dar având drept bază instrumentele poeziei cognitive am ajuns la concluzia unui model (pattern) al *focului* în diferite contexte metaforice pe opera blagiană. Acest lucru a fost posibil datorită remarcării importanței contextului, fie social, cultural sau personal în relaționarea cu opera, memoria reprezentând un pion crucial în această acțiune. O lectură cognitivă a unui text are dublu scop. „Atenția cititorului nu este îndreptată doar înspre înțelegerea textului, ci și spre procesul creator de reprezentării care au construit textul” (Brandt & Brandt, 2005:128)⁷, afirmație pe care am încercat să o exploatăm prin opera blagiană. Poetica cognitivă nu este foarte familiară spațiului românesc (nu avem o antologie teoretică în limba română, de exemplu, cercetarea aflându-se momentan încă în stadiul incipient), dar are foarte multe de oferit, combinând aspecte atât de natură retorică, lingvistică, cât și de natură psihologică. Ea poate deschide calea unor posibilități noi de a privi, și implicit de a lectura literatura. Dacă facem o „cartare” a punctelor de *foc*, un *mapping* al sintagmelor în care Blaga „se joacă (lingvistic) cu focul”, observăm că, pe firul poeziei cognitive, de la modelul-sursă la modelul-țintă (metafora fiind, după Tudor Vianu, „rezultatul unui transfer logic de noțiuni”, (Vianu, 1957: 12)), parcurgem un traseu care include arderea, mistuirea, dar nevoia de oxigen, deci viață, vitalitate, căldură, energie, așadar, *enérgeia* (Borcilă, 2003: 58), așadar creație.

Bibliografie:

Bachelard, Gaston, *Pământul și reveriile odihnei: eseu asupra imaginilor intimității*, Traducere, note, postfață de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1999.

Blaga, Lucian, *Geneza metaforei și sensul culturii*, București, Humanitas, 1994.

Blaga, Lucian, *Opera poetică*, Prefață de George Gană, Ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, Editura Humanitas, București, 2018.

Borcilă, Mircea, *Lingvistica integrală și fundamentele metaforologiei*, în Dacoromania, serie nouă, VII – VIII, Cluj-Napoca, 2002 – 2003, p. 47-77.

Brandt, Line & Per, Aage, *Cognitive poetics and imagery*, in *European Journal of English Studies*, vol. 9, nr. 2, August 2005, p. 127-128, disponibil online la:

[https://www.academia.edu/925986/Cognitive Poetics and Imagery](https://www.academia.edu/925986/Cognitive_Poetics_and_Imagery), accesat ultima dată la 18.01.2020.

Camina, Eduardo, Güell, Francisco, *The Neuroanatomical, Neurophysiological and Psychological Basis of Memory: Current Models and Their Origins*, in *Front Pharmacology*, 8: 438, 2017, disponibil online la www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5491610/#__ffn_sectitle, accesat ultima dată la 30.10.2019.

Crisp, Peter, *Conceptual Metaphor and its Expressions*, în vol. Gavins, Joanna & Steen, Gerard (Eds.), *Cognitive Poetics in Practice*, London, Routledge, 2003, p. 99-113.

Freeman, Margaret H., *Minding: feeling, form, and meaning in the creation of poetic iconicity*, în vol. Brône, Geert & Vandaele, Jeroen (Eds.), *Applications of Cognitive Linguistics*, Lemförde, Dörlemann Satz GmbH & Co. KG, 2009, p. 169-196.

Gavins, Joanna & Steen, Gerard, *Contextualising cognitive poetic*, în vol. Gavins, Joanna & Steen, Gerard (Eds.), *Cognitive Poetics in Practice*, London, Routledge, 2003, p. 1-12.

Lakoff, Georg, *The contemporary theory of metaphor*, în vol. Ortony, Andrew (Ed.), *Metaphor and Thought*, New York, Cambridge University Press, 1993, p. 202-251.

Solomon, Lăcrămioara, *Poetica elementelor în lirica lui Lucian Blaga*, Iași, Institutul European, 2008.

Stockwell, Peter, *Cognitive poetics*, London, Routledge, 2002.

Vasilescu, Emil, *Lucian Blaga. Studiu, antologie, tabel cronologic și bibliografie*, București, Editura Eminescu, 1981.

Vianu, Tudor, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.

<http://www.sketchengine.eu>, accesat ultima dată la 30.10.2019.

¹ În original: „Feeling, form, and meaning are all intertwined components of the cognitive processes of the embodied human mind or «minding» in language and literature”.

² În original: „For the cognitive linguist then, the study of literary texts can help illuminate the way in which human language is motivated by and expresses the forms of the mind feeling”.

³ Informații despre Sketch Engine pot fi găsite la <http://www.sketchengine.eu>, accesat ultima dată la 30.10.2019. Deși dezvoltat de o echipă de cercetători cehi, inițial pentru limbile engleză și cehă, platforma are deja încorporat un PoS tagging (Part-of-Speech tagging) pe un corpus de peste 2 miliarde de cuvinte românești extrase din mediul online (corpusul RoEnTenTen16), ceea ce îl face mult mai ușor de utilizat față de variante gratuite ale altor dezvoltatori (precum Antconc au LancsBox).

⁴ Compus din documente separate în funcție de volumele publicate, așa cum sunt prezentate în ediția Lucian Blaga, *Opera poetică*, Prefață de George Gană, Ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, Editura Humanitas, București, 2018.

⁵ În original: „Minds really do cognize in similar ways”.

⁶ În original: „The generalizations governing poetic metaphorical expressions are not in language, but in thought”.

⁷ În original: „A cognitive reading of a text has a double scope. The reader’s attention is focused not only on understanding the text but also on the process of creating the representations that make up the text”.